

Juryrapport

Jacques Vaché schreef eens in een brief aan André Breton: ‘Rien ne vous tue un homme comme d’être obligé de représenter un pays’ (Niets is zo moordend als verplicht te zijn een land te vertegenwoordigen).

Er is in de loop der tijden door personen die de eer van een land vertegenwoordigden vaak geklaagd over de druk die uitgaat van zo’n opgelegde of vermeende taak. Misschien moet die uitspraak in het geval van Vaché strikt letterlijk worden bezien in het perspectief van de loopgraven waar hij zijn vertegenwoordigerschap uitoefende, maar de zwaarte van de verplichting is ook ruimer op te vatten. Dat deed de Argentijn Cortázar bijvoorbeeld, toen hij Vaché’s verzuchting koos als motto bij wat zijn beroemdste roman zou worden.

Dat een dergelijk zaakwaarnemerschap ook kan drukken op een vertaler die als enige of nagenoeg enige een bepaald gebied voor zijn taalgenoten ontsluit, ligt voor de hand, vooral als hij dit lang volhoudt, zodat zijn publiek hem ten slotte gaat vereenzelvigen met zijn missie. Op dit punt moeten wij vanavond in het bijzonder denken aan August Willemsen, die hier niet voor niets als een van de eregasten uitgenodigd is. Al tien jaar of langer prijkt zijn naam naast die van Portugeestalige auteurs die hij in het Nederlands representeert. In de ogen van de jury leveren die namen een ravissant rijtje op.

Willemsen vertaalt niet alleen, hij brengt zijn auteurs ook aan de man in artikelen en nawoorden. Sommige van de nawoorden mogen rustig ‘studies’ worden genoemd en verdienen, volgens kenners, zonder meer op hun beurt in het Portugees te worden vertaald en uitgegeven. Willemsen maakt gebruik van reeds bestaande secundaire literatuur en breidt dit materiaal uit met verwijzingen naar allerlei kunstvormen uit de Europese cultuur van de twintigste eeuw, waarmee hij getuigt van een grote belesenheid en een brede kennis van artistieke en filosofische stromingen. Willemsen is een voorbeeld van het uitstervende ras van de vertaler-geleerde.

Voelt Willemsen zich een vertegenwoordiger of misschien wel dé vertegenwoordiger van de Portugeestalige literatuur in Nederland? Het lijkt erop, de alertheid in aanmerking genomen waarmee hij nog vrij onlangs per ingezonden brief in *NRC Handelsblad* een stukjesschrijver de les las die zich, ondeskundig, gewaagd had op zijn terrein. Maar laten wij ons niet in de gevoeligheden van Willemsen verdiepen, daar is de jury niet voor. Zij zou zich niet eens op het hachelijke pad van de vertalerspsychologie willen begeven. Ook wat dat aangaat, kan Willemsen overigens menigeen een lesje leren.

Weliswaar mag hij, blijkens de hartstocht waarmee hij zich in zijn auteurs verdiept, bijna zwichten voor identificatie, zijn streven lijkt er toch steeds op gericht kritische afstand te bewaren. Die paradoxale combinatie is het geheim van de goede vertaler.

Met August Willemsen wordt vanavond het belangwekkendste vertaalinitiatief van één man bekroond dat sinds geruime tijd in Nederland werd ontplooid. De dichters en prozaschrijvers die hij vertaalde waren tevoren geen van allen meer dan

sporadisch aan bod gekomen. Inmiddels zijn de namen van enkelen van hen tenminste in literaire kringen bekend en, wat meer zegt, geliefd. Of Willemsen gebukt gaat onder zijn pioniersmissie weten wij niet en willen wij, als gezegd, niet werkelijk weten, maar wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat hij, behalve een begenadigd, ook een bevoorrecht vertaler is. Vertalen is nu eenmaal een zeer intense manier van lezen en dan wil je ongetwijfeld graag iets goeds lezen. Veel vertalers moeten het met minder doen.

Met wie heeft het Nederlandse lezerspubliek tot nu toe dankzij de dubbele inspanningen van Willemsen, als vertaler en als pleitbezorger, kennisgemaakt? Voor de overzichtelijkheid slaan wij de eerste jaren over en beginnen in 1975, toen wij werden opgeschrikt door een rauwe verzameling ‘*infernhos*’ (helletjes) van de Braziliaan Dalton Trevisan, die, ook door de obstinate herhaling en het over één kam scheren van alle João’s en Maria’s, het gruwelijkste op zijn naam heeft staan wat ooit over de vorm van samenleven die *de echt* heet is geschreven. Dit lang ‘niet mollige proza’ (het is Willemsens eigen typering) werd kort daarop gevolgd door een tweede selectie die in nog kariger taal was gesteld. Beide bundels maakten zeer verschillende reacties los. Het leek, in alle betrekkelijkheid, even of Nederland was verdeeld in twee kampen: vóór Trevisan en tegen Trevisan.

Minder opzien baarde in 1977 de verschijning van een eerste Nederlandse vertaling van een andere Braziliaanse prozaschrijver en dat is op zichzelf weer zeer opzienbarend. João Guimarães Rosa, die in 1969 stierf, is voor velen dé prozaschrijver van zijn land, dat toch geen gebrek aan prozatalent heeft. In weerwil van dit gegeven en van enkele geestdriftige kritieken, is zijn naam geen begrip in Nederland geworden, ook niet in literaire kringen. En Willemsen had er nog wel alles aan gedaan om dat wél te bereiken.

De verhalen die als *De derde oever van de rivier* zijn gebundeld, roepen door het bewust de-conditionerend maar helder proza – wat lang niet altijd samengaat – associaties op met uiteenlopende Nederlandse schrijvers als Van Kooten, Battus, en Komrij, die allen op hun manier spelletjes spelen met geijkte uitdrukkingvormen en eveneens getuigen van een ernstige allergie voor *ingeburgerde* retoriek. Guimarães Rosa is alleen veel drastischer.

Een ander belangrijk onderscheid is, dat hij het bestaan van een wonder suggereert dat wij niet zien en ook maar beter niet kunnen zien, een metafysische implicatie die zijn helderheid des te uitzonderlijker maakt. Dat dit ‘catch-as-catch-can met de taal’, zoals Willemsen het in het jaar van verschijnen in de *Haagse Post* noemde, niet gretiger is ontvangen, heeft misschien als oorzaak dat het behoort tot een genre waarvan bijna niemand bij voorbaat aanneemt dat het ook onderhoudend is. Laten we het werk van Guimarães Rosa niet afdoen als kleien met taal, want dat is in denigrerende zin al te vaak gebeurd, maar enige taalkundige belangstelling, zoals we die in ieder geval allemaal als kind hebben, is om hem te lezen wel nodig. De jury vertrouwt er op, dat August Willemsen zich door het beperkte succes van de bundel niet zal laten weerhouden ook Rosa’s meesterwerk *Grande Sertão: Veredas* te vertalen. Als hij dat huzarenstukje op zich zou nemen, trekt zij de onvertaalbaarheid ervan graag in twijfel.

Uit Brazilië vertaalde Willemsen voorts poëzie van Cabral de Melo Neto en Bandeira, in uitgaven die tot dusverre de bescheiden vorm van een cahier hebben en waarschijnlijk slechts een aanzet vormen tot meer. De grote sensatie wat de poëzie uit Brazilië aangaat, bereikte ons in 1980, toen bij De Arbeiderspers een technisch zeer fraai verzorgde, tweetalige bundel van de grote Carlos Drummond de Andrade uitkwam, dat wil zeggen, links Drummond en rechts Willemsen. Een boeiende krachtmeting.

De bloemlezing omvat ruim tachtig gedichten van de Braziliaan. De vertaling voegt in een groot aantal gevallen schitterende poëzie toe aan de Nederlandse cultuur. Een *tour de force* op basis van een enorme inspanning en tal van gelukkige vondsten, die schuilgaan achter de schijnbare vanzelfsprekendheid. Onvergetelijk zijn de gedichten als ‘Midden op de weg’, ‘Het zoeken naar poëzie’, ‘De olifant’, ‘Dood van de melkman’, ‘De dood in het vliegtuig’, ‘Het wereldmechaniek’ en ‘Conclusie’: een onhandig ruime maar in feite veel te beperkte opsomming. Onvergetelijkheid is nog altijd een uitstekend criterium voor grote poëzie.

De uitgave van Drummond de Andrade was de tweede in haar soort. In 1978 verscheen in een identieke, gelukkige vorm een bloemlezing uit de poëzie van de Portugees Fernando Pessoa, de belangrijkste dichter van zijn land sinds Luis Camões, uit de zestiende eeuw. Uit Portugal waren, scheen het, minder spectaculaire verrassingen te verwachten dan uit Brazilië, maar met Pessoa kregen we niet minder dan vier dichters in één. Misschien juist vanwege dat ontbreken van gelijkelijk begaafden, bedacht Pessoa, naast zijn echte naam, zijn orthoniem, drie heteroniemen, die hij een onafhankelijk dichtersleven liet leiden en in één geval zelfs liet sterven. Pessoa voelde zich ‘meervoudig’ en alle vier de dichters die hij was vertegenwoordigen een aspect van zijn persoon, echter zonder deze oorspronkelijke persoon zichtbaar te maken, evenmin als de personages in een toneelstuk de gedachten naar de auteur leiden. Pessoa sprak in toneelmatige termen over het gebruik van orthoniem en heteroniemen.

De welbewuste maskerade, het *veinzen*, komt tot uitdrukking in de volgende verzen die ook kunnen dienen als voorbeeld van een zeer geslaagde vertaling; het is de beginstrofe van het onder eigen naam geschreven *Autopsychografie*, uit 1931:

De dichter wendt slechts voor.
Hij veinst zo door en door
Dat hij zelfs voorwendt pijn te zijn
Zijn werkelijk gevoelde pijn.

Wie deze vertaling met het Portugees vergelijkt ziet een verbluffende overeenkomst in opbouw van het klank- en rijmpatroon. Ook de andere strofen zijn perfect vertaald. Het zelfde kan gezegd worden van veel meer gedichten in deze bundel.

Een vraag die de jury niet wil of kan beantwoorden is of poëzie die op rijm staat ook op rijm vertaald moet worden. Het argument, dat Willemsen aanvoert om het wel te doen, namelijk dat ‘het gebruik van rijmende strofen de orthonieme producten van Pessoa onderscheidt van die van zijn heteroniemen’ snijdt hout, al zijn

niet alle orthonieme gedichten op rijm geschreven. Een feit is dat het resultaat, ook door pogingen om de metriek van Pessoa te volgen, niet altijd even geslaagd is.

Naast vele schitterende oplossingen, in zeer overtuigend Nederlands, komen ook afwijkende of juist te letterlijke, en daardoor on-Nederlandse oplossingen voor. Maar bij bezwaren telt de frequentie, nog afgezien van de vaak vergeten waarheid dat geen vertaling volmaakt is. Bovendien is het de tragiek van een vertaler dat zijn werk stilistisch scherper wordt beoordeeld dan oorspronkelijk werk. 'Wie,' verzuchtte één van onze rapporteurs in dit verband, 'verbetert het machtige werk van een Joseph Conrad'?

Het zou de jury niet verbazen als Willemsen bij gelegenheid van een volgende druk alsnog oneffenheden zou wegwerken. Zulks heeft zijn artistieke geweten hem al eens ingegeven bij de verschijning van de eerste herdruk in 1982.

Een ander steeds terugkerend punt van kritiek vormde de neiging van de vertaler tot gekunsteld en verheven taalgebruik dat hier en daar wat al te deftig of ouderwets klinkt, vooral in de poëzievertalingen en daarbinnen vooral bij Pessoa. Bedoeld wordt niet een soms archaïserend Nederlands, want afgezien van de vraag of dat bij Pessoa te verdedigen valt of niet, het brengt in ieder geval het verheugende feit met zich mee dat eigentijdse smakeloosheden bij Willemsen ontbreken. Als laatste voorbeeld van Willemsens veelzijdige capaciteiten noemt de jury zijn vertaling van *De anarchistische bankier*, ditmaal proza van Pessoa. Misschien is dit kostelijke boek nog het best getypeerd met een omschrijving die George Steiner eens ten aanzien van Jorge Luis Borges gebruikte: intellectuele slapstick. Ook Stefan Thermerson is een serieus lid van dit hooggeleerde college der absurdisten. En opnieuw, evenals in het geval van Guimarães Rosa, kan men zich erover verbazen, dat deze uitgave in Nederland niet meer stof heeft doen opwaaien, temeer daar de strekking, die door de titel wordt gesuggereerd, een groot publiek had moeten aanspreken. Recente rapporteringen lijken aan te sluiten bij dit beeld van anarchisme in de bankierswereld. Dat dit boek in dit licht nog niet voldoende opgang heeft gemaakt, kan zeker niet aan de trefzekere en geestrijke vertaling van Willemsen gelegen hebben. Zij is, om dat aangrijpende bijwoord eens te gebruiken, *bijna* perfect.

Trevisan, Guimarães Rosa, Drummond de Andrade, Cabral de Melo Neto, Bandeira en, naar het schijnt in de nabije toekomst, Machado de Assis... Het lijkt de spreekwoordelijke goudmijn waaruit vóór Willemse door Nederlanders nauwelijks was geput. Willemsen heeft door dit baanbrekende werk aan te durven en zich er met verve van te kwijten een belangrijke culturele daad verricht. Zijn wijze van representeren overtuigt door onmiskenbare deskundigheid en liefde: zijn veelzijdigheid – hij vertaalt proza en poëzie, van Portugese en Braziliaanse auteurs, en hij schreef als begeleidend materiaal polemische boutades én doorwrochte studies – belooft nog veel goeds voor de toekomst.

Het is op grond van deze overwegingen, dat de jury unaniem heeft besloten August Willemsen voor de Martinus Nijhoffprijs 1983 voor te dragen.

De jury

Hans van den Bergh, voorzitter
Barber van de Pol
Henriëtte Schatz
Eva Wolff
Daan den Hengst
Arthur Langeveld
Aldert Walrecht
Fokke Procée, secretaris